

ANLAM DEĞİŞMELERİ

Bu yazıda yeni şeyler bulacağınızı düşünüyoruz!

Prof. Dr. Rıza Filizok

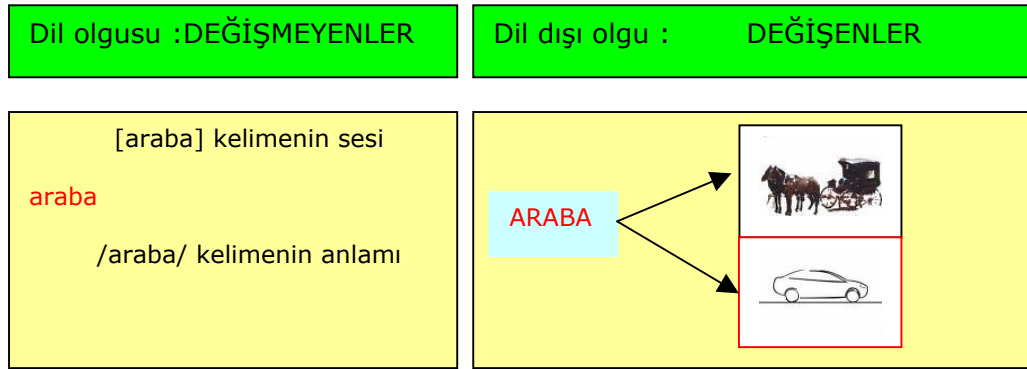
Anlam bilimci G. Stern, kelimelerdeki anlam değişmelerini sebeplerine ve görevlerine göre şöyle sınıflandırır:

- Dil dışı değişmeler,
- Dil içi değişmeler.

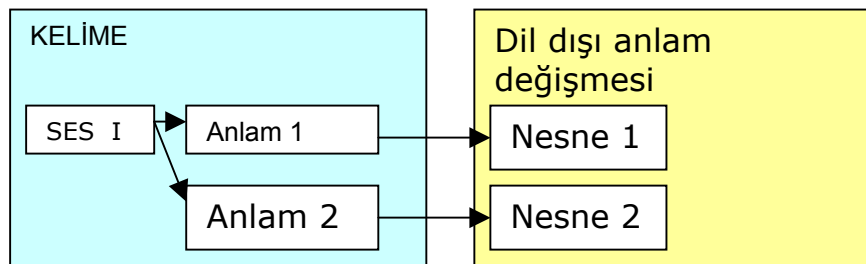
Bunları açıklayalım:

1) DİL DIŞI DEĞİŞMELER

Dil dışı değişmelerde **isim** bir değişikliğe uğramaz, **isimlendirilen şey** yani "nesne" değişikliğe uğrar; bu adın değil nesnenin değişmesidir. Bu anlam değişmesini somut olarak şöyle gösterebiliriz:

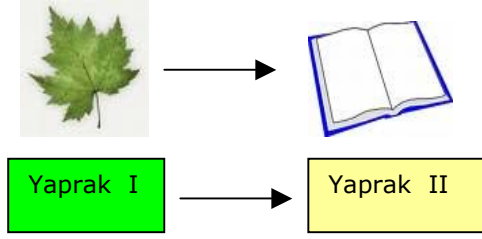

Aynı değişimi soyut olarak şöyle formüleştirebiliriz:

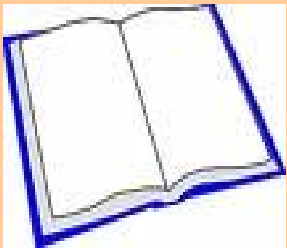
2) DİL İÇİ DEĞİŞMELER:

A) BENZERLİK İLİŞKİSİYLE ANLAM DEĞİŞMELERİ:

Defter yaprağını ağaç yaprağına benzeterek ona “yaprak” diyen ilk kişi aslında güzel bir istiare yapmıştı. Sonra bu istiare, kullanıla kullanıla kağıt dediğimiz nesnenin ikinci bir adı oldu. Böylece “yaprak” kelimesinin, doğuşu istiare yoluyla da olmuş olsa, ikinci bir hakiki anlamı ortaya çıktı. Bu dil hadisesi, **benzerlik yoluyla anlam değişmesinin** bir örneğidir.

Benzerlik ilişkisiyle anlam değişmesini şöyle bir tablo ile gösterebiliriz:

BENZERLİK YOLUYLA ANLAM DEĞİŞMESİ		
YAPRAK kelimesi:		Nesne
Ses 1:	Yaprak 1	
Anlam 1 :		
Ses 1:	Yaprak 2	
DEĞİŞMİYOR		
Anlam 2:		
DEĞİŞİYOR		

Diğer bir örnek:

AYAK kelimesi:		Nesne
Ses 1:	Ayak 1	
Anlam 1 :		
Ses 1:	Ayak 2	
DEĞİŞMİYOR		
Anlam 2:		
DEĞİŞİYOR		

B) BİTİŞİKLİK İLİŞKİSİYLE ANLAM DEĞİŞMELERİ

ÖR: Osmanlılar, devlet dairesine zamanla “kalem” adını verdiler:

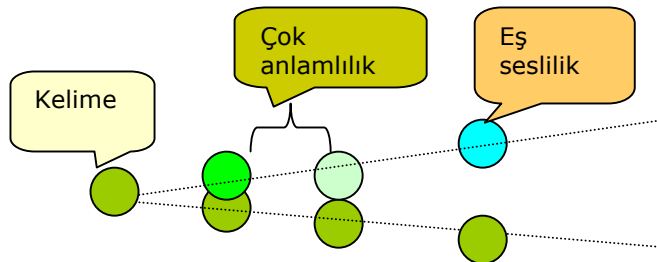

BU ÖRNEKTE ORTAYA ÇIKAN DİL OLGULARINI GÖZLEYELİM!

- 1) OLGUYA SÖZLÜK BİLİMİ AÇISINDAN BAKALIM: **YENİ BİR KELİME** DOĞDU: DEVLET DAİRESİ = KALEM!
- 2) OLGUYA BİRİNCİ KELİMEDEN YOLA ÇIKARAK BAKALIM: “DEVLET DAİRESİ” KELİMESİNİN BİR “**EŞ ANLAMLI**”Sİ DOĞDU: KALEM
- 3) OLGUYA İKİNCİ KELİMEDEN YOLA ÇIKARAK BAKALIM: “KALEM” KELİMESİNİN BİR “**EŞ SESLİ**”Sİ DOĞDU.
- 4) OLGUYA ETİMOLOJİK GELİŞİM AÇISINDAN BAKALIM: “KALEM” KELİMESİ, BU SÜRECİN BAŞINDA “**ÇOK ANLAMLI**”DIR, SÜRECİN SONUNDA İSE “**EŞ SESLİ**”DİR.

Bu değişim süreci şöyle gösterilebilir:

Bir kelime, önce çok anlamlı, daha sonra eş sesli hale gelir. Çok anlamlılık ile eş seslilik, aynı varlığa önce **tay**, sonra **at** dememize ÇOK benzer. (Bütün eş sesliler böyle bir sürece bağlı değildir. Bu süreç, eşsesliliğin sebeplerinden sadece birisidir.):

(Bak: Bernard Potier, Linguistique General, Paris, 1974, s. 92.)

SONUÇ: Ses ve anlam değişmelerini tespit ederken bu olguların birbirine ne kadar bağlı olduğunu asla gözden uzak tutmamak gerekir: “Devlet dairesi, kalem-1, kalem-2” kelimeleri arasında ortaya çıkan ses ve anlam hadiselerinin adı, yola çıktığınız yahut hareket ettiğiniz

a) Kelimeye göre (hangi kelimedenden yola çıkıyorsunuz?)

b) Bilim dalına göre (hangi bilim dalına göre değerlendiriyorsunuz?) farklı olacaktır!

İlgi çekici değil mi?

Kelimelerdeki ses ve anlam değişmelerini anlamak ve doğru adlandırmak istiyorsanız her an dört şeyi aynı anda birlikte göz önünde bulundurunuz: Bunlar:

1) Kelimenin sesi (gösteren)

2) Kelimenin anlamı (gösterilen)

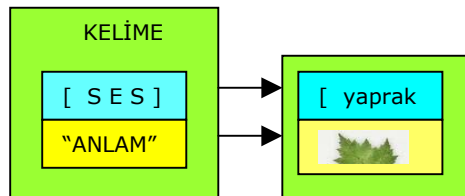
3) İlişkili olan diğer kelime yahut kelimeler (eş sesli, eş anlamlı)

4) Nesne (gönderge) ‘dir.

İkinci olarak bunlardan hangisini anlamak istiyorsanız onu merkeze almalısınız yani hareket noktası yapmalısınız ve bu merkeze göre hüküm vermelisiniz. Hüküm verirken bakış açınızın diğer unsura kayması halinde vardığınız sonuç hareket noktası olan unsura ait olmayacak, bakış açısının kaydığı unsura ait olacaktır. Üçüncüsü kendi bakış açınızı belirleyiniz: Aynı ses ve anlam hadisesi, farklı bilim dallarında farklı açılardan incelenir ve farklı terimlerle ifade edilir. Kelimeye hangi bilim dalı açısından bakacaksınız? Kelimeye köken bilimi açısından bakarsanız farklı bir olgu, anlam bilimi açısından bakarsanız farklı bir olgu tespit edersiniz. Bu çelişki değildir, zorunluluktur. Kısaca söyleyecek olursak, ses ve anlam değişmelerini tespit ederken kesin hükmünüzü verinceye kadar **bakış açınızı** ve **odaklanmanızı** değiştirmeyiniz, yanılırsınız. Ayrıca çok anlamlılık, eş seslilik gibi kavramları, eğitimimizde çok zaman yapıldığı gibi, ayrı galaksilere ait ayrı yıldızlarmış gibi birbirinden kopuk öğrenmekten ve öğretmekten vazgeçmeliyiz! Çünkü bir şeye yaramaz... Onlar birbirine sıkıca bağlıdırlar.

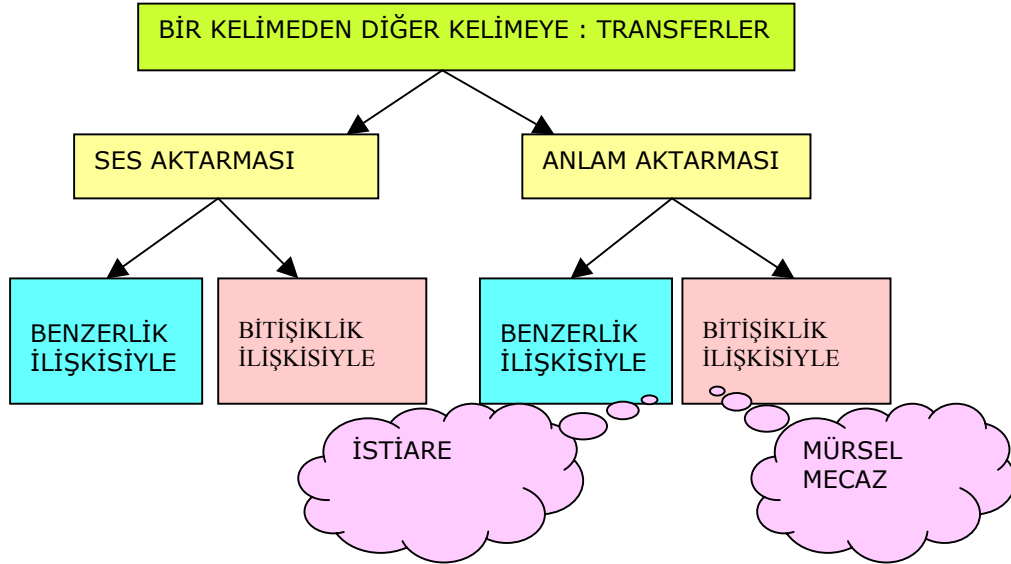
KELİMELERDE SES VE ANLAM DEğİŞMELERİNİN GENEL SINIFLANDIRMASI:

Kelime, iki şeyden oluşur:

Bunun içindir ki bir kelimedeki teorik olarak iki tip değişim olur: Bir kelimenin ya sesi ya anlamı değişir. Bu olgu çok basit görünmesine rağmen içinde çok karışık dil problemleri saklar : Prensip olarak bir kelimenin sesi değiştiğinde ortaya yeni bir kelime çıkar. Anlamı değiştiğinde de ortaya yeni bir kelime çıkar. Öyleyse ses ve anlam değişimleri söz konusu olduğunda ortada hareket noktası olan bir kelime ile onunla ilişkisi olan diğer bir kelimenin olduğunu, iki kelime üzerinde düşündüğümüzü asla unutmamamız gerekir. Diğer taraftan bu ikinci kelime birinci kelimedenden doğmuş olabilir yahut ilişki, mevcut olan bir başka kelime ile kurulmuş olabilir. Bunlar bize ilâve güçlükler çıkarır.

Ullmann, dilsel yenileşmeden doğan değişimleri **ad aktarımı** ve **anlam aktarımı** başlıkları altında toplamıştır. Her iki aktarma da iki tür psikolojik çağrışıma dayanarak ortaya çıkar. Bu çağrışımlar, **benzerlik** ve **bitişiklik**dir. Benzerlik ve bitişiklik, Belâgat geleneğimizdeki **istiare** ve **mürsel mecaz** edebî sanatlarına tekâbül eder. **İstiare**, **BENZERLİK** ilişkisine, **mürsel mecaz** **BİTİŞİKLİK** ilişkisine dayanır. Ullmann, iki kelime arasındaki bu **ses ve anlam alışverişlerini** şöyle sınıflandırır:

İstiare ve Mürsel Mecaz, görüldüğü gibi, sadece birer edebî sanat değildir, anlam değişmelerinin iki temel, evrensel biçimidir. Anlam değişmelerinin büyük bir bölümü bu iki edebî sanatı birbirinden ayıran **BENZERLİK** ve **BİTİŞİKLİK**

premsiplerine dayanmaktadır. Anlam değişmelerini inceleyecek olanların aslında oldukça güç olan bu edebî sanatları iyice kavramış olmaları gerekmektedir. Üslûp incelemesi hevesi içinde olanların da işe buradan başlamalarında yarar vardır.